

ЛЮБОВ ЯК УНІВЕРСАЛЬНЕ ПОЄДНАННЯ БОЖЕСТВЕННОГО ТА ГРІХОВНОГО НАЧАЛ У НОВЕЛІ В. ШЕВЧУКА "ПАННА СОТНИКІВНА"

У сучасному літературознавчому дискурсі є необхідність осмислення філософського потенціалу творів В. Шевчука, бо їх вплив на формування національної філософії вже є незаперечним. Крім того, з кінця 60-х років питання про художній арсенал химерної прози було й залишається актуальним.

Творчість В. Шевчука є об'єктом зацікавлення багатьох сучасних дослідників. Більшість з них розглядають твори митця як віддзеркалення ідей екзистенціалізму. Про це писали М. Рябчук у статті "Дім на горі В. Шевчука", Л. Тарнашинська в статті "Свобода вибору-єдина форма самореалізації людини в абсурдному світі", Р. Багрий у статті "Мотиви екзистенціалізму і абсурду у творчості В. Шевчука та М. Осадчого".

Міфомислення митця досліджували А. Берегуляк у статті "Магічний реалізм та літературний міф-зцілення чи панацея у постколоніальному контексті" та Р. Корогодський у статті "Втеча від самотності або Апологія рідного дому".

Л. Донченко є автором статей про ментальні та філософські параметри художніх образів В. Шевчука.

Питання про універсальну картину творчості в творах митця порушила Л. Тарнашинська у монографії "Художня галактика В. Шевчука", проте вона не говорить про конкретне виявлення її в окремих творах, а більше звертає увагу на осмислення прози митця в координатах світової літератури.

Про своє власне бачення універсальної картини світу в поезії Т. Шевченка написав В. Шевчук у монографії "Persona e verbum" (Слово іпостасне)".

Мета статті-розкрити уявлення В. Шевчука про світ як універсум в новелі "Панна сотниківна", а також розглянути сговородинське, християнське та екзистенційне начало міфологічних образів новели.

У барокових новелах, які склали другу частину роману "Дім на горі", митець продовжує творити універсальну картину світу. Шевчукова візія України тут ґрунтується на дослідженні історії душі українця як віддзеркалення макрокосмосу. Головним у цілому макрокосмосі стали пошуки автором міри добра і зла і то за допомогою такого жанру як притча. На думку Л. Тарнашинської, сучасної дослідниці творчості В. Шевчука, "його творчість являє нам вироблену систему філософського погляду на космічний універсум та людину в ньому, зокрема її душу як мікрокосм з векторним протиставленням добра й зла, досягненням сенсу буття" [1, 6].

Головні персонажі новели – панна сотниківна та юний чорт представляють два різні світи – реальний та ірреальний.

Молодий чорт зразу відмовився від пустих чортячих жартів на землі. Йому хотілося чогось незвичайного. Хоча перед тим, як був випущений на землю, отримав настанову не переступати законів чортячого існування. Він мав здатність перетворюватись, а це означало, що, перетворившись у парубка, по-чортячому мав зваблювати дівчат. Інакше – не бути йому вже чортом, а перейняти людську долю.

Закохавшись у юну панну, він, проте, одразу вирішив ризикнути задля кохання своїм життям, бо, нудне й порожнє, воно було йому не потрібне.

Панна – приклад людської слабості й неподоланної природи недосконалості людини в самій собі. Якоїсь гротескової форми набирають її походи до ворожки, відбуття всенощної у церкві.

Ворожка спочатку видалась панні пухленькою добродушною бабусею. Проте під час ворожіння з нею відбулося перевтілення, й панна жахнулася від виду сухої, зморщеної відьми з сивими пасмами волосся та очима, з яких хлюпало чудернацьке полум'я. Ворожка притлумлює в панні пробуджену чуттєвість і радить забути нечисте кохання, явлене в трьох іпостасях: - студента, козака і міщучка – подобі, в які перетворювався юний чорт, з'являючись дівчині: "Не думай про них, і покинуть тебе. Я боюся, – прошепотіла сотниківна.

Саме тому треба про них забути... Світла в тебе душа, доню, а на світло завше нетля летить. Не пускай її в душу, щоб не очорнила..." [2, 246].

Панна опівночі прийшла молитися до церкви за спокій своєї душі, але ще більше стривожилася, бо побачила, що прийшов у церкву й студент помирати з туги, бо не полюбила вона.

Відтак любов сприймає панна як хаос у своїй душі, як порушника її спокою і починає боротьбу з цим хаосом. Любов-це універсум, в побудові якої беруть участь дві згармонізовані коханням душі.

Юний чорт володіє великою розкішністю, на відміну від людського світу, до якого належить панна, - він дозволяє собі бути щирим. Головне значення образу чорта – в його прагненні прокласти

стежку двох люблячих сердець одне до одного і збагнути сенс життя як сенс творчості, любові та творчості, а не хаос.

Психологізм Шевчукової прози виключає контрастне розмежування "добра-зла". Юний чорт тому став носієм кохання як божественного і диявольського начал одночасно. Панна ж, в силу своєї скутості й настрашеності, обумовленими, до речі, й національною сексуальною притлумленістю українських жінок, схильна бачити в коханні лише гріх та диявольську спокусу. Тому образ юного чорта зображено митцем у драматичних духовних змаганнях з її зужито-штампованим поглядом на любов та забобонами. Юний чорт умовляє панну не губити час, адже вони обоє вже смертні, "піддані одному прокляттю: прийде огненний чоловік і потопче нас" [2, 253]. Він переконував, що сенс життя складається з прекрасних моментів, а без цих високих моментів воно бліде й порожнє: "Йдеться про мент. Хапай його, вдовольняйся, інакше ловитимеш самі хвости" [2, 253].

Панна знаходиться під владою штучно надуманого ідеалу кохання, якому, на жаль, в житті не відбутися. Її ідеал позбавлений життєвої сили, бо він пісний та однозначний: "Я не піддамся тобі, чорте, бо любов свята. Я хочу жити для щастя, а не для задоволення. Любов-це чисте небо над головою..." [2, 253]. Панна відмовляється приймати в коханні його гріховну сторону. Не сприймає любов як щастя і задоволення. А що ж тоді щастя без задоволення?

Вони розминулися, панна та юний чорт. Фінал життя панни – це показ митцем того, як важко, а то й неможливо перейти людині у світ свободи, як важко ця свобода дається нашій українській ментальності.

Отже, головний конфлікт новели "Панна сотниківна" це синтез сквородинської відчуженості від житейської суєти (під владою якої знаходиться панна і на яку не зважає, щасливо оминає юний чорт) і неможливість через недосконалість людської природи вирвати себе із зачарованого кола цієї суєти. І тоді весь подальший плин існування панни проходить крізь "прикордонну" ситуацію, коли вринуто до її серця виставлені вартові розуму. Вона знехтувала філософією серця і чуттєвістю, що й призвело до біди. В. Шевчук розробив у новелі цілу палітру своєї новітньої демонології. Коли юний чорт показує панні справжній чортячий світ, з якого він прийшов, то він це робить для того, щоб вона знала правду, щоб не завоювати її серця "одуром", а лише щирістю. Тут В. Шевчук модернізував ті уявлення, що дрімотно лежать насподі в сучасної людини й раптом пробуджуються, починають набирати надреальних форм. Найголовніше чудо показав юний чорт своїй коханій вже після того, як вона відмовила йому. Відчуваючи, що втрачає її, хотів довести, що в коханні, як і в усіх речах на землі, одночасно переплелися потворне й прекрасне, бо в прекрасному є потворне, а в потворному – прекрасне: "чорний кінь підстрибнув угору, вище за дерева, впав на коліна і почав танцювати на задніх ногах. Срібні копита кресали іскри, і сотниківна зачудовано вдивлялася, як перетворюється кінь у красеня парубка. Вдарив парубок шапкою об землю, замиготів срібними підборами, застукотіла земля, заплакали дерева, гублячи, наче сльози, листя; тоді впав парубок на землю, і вона впізнала того вужа, що бив її у груди" [2, 254]. Сотниківна відмовляється розуміти й це диво і рятується від нього хрестом.

Про це Скворода писав у філософському трактаті "Ікона Алківіадська": "Кожна думка повзає по землі підло, як змії. Але є в ній око глибиці, що дивиться через потопні води на прекрасну іпостась Правди, себто уся гидота дихає Богом та Вічністю, і Дух Божий носить над тією калюжею та брехнею" [3, 16]. Неспівмірність космізму такого почуття як кохання і закинутої у веселю маленької безпорадної істоти (якою є панна) завжди травмує уявлення людини. Тому і з'являється необхідність системи віри в "око голубиці", що поєднує небо й землю.

Юний чорт – симпатичний, трагічний, завжди живий, пульсуючий персонаж, він своїм коротким життям утвердив органічну "потребу польоту". Всю силу його живої, прекрасної душі, а також силу своєї власної симпатії автор переніс на очі свого персонажа. Він незмінно характеризує очі юного чорта епітетами "чудові", "прекрасні", "умиротворені".

Навіть смерть юного чорта була стрімкою, мов політ у небуття. Він не ідеалізує ірреальне життя, те, що за гранню смерті. Він прагнув відбутися в житті реально-прекрасному, земному, зберегти гармонію його та цілісність. "У світі повинні бути відповідності, інакше він не триматиметься купи. Світ без гармонії ні до чого, бо, коли порушиться в ньому одна ланка, розсипляться на сміття". Тому жалкує, що невтоленою залишається його спрага пізнання життя і своєї суті в ньому: "Немає ж ніякої радці відходити, коли тільки прийшов, коли тільки почав усвідомлювати себе..." [2, 255].

Натомість життя панни після відходу її палкого коханця перетворилося на лінійну одноманітність днів, яку не можна було виміряти жодним часом. Марність днів, прожитих панною, їх беззмістовність символізує химерний образ візника, що віз її в монастир. До кінця днів панна вважала своє спілкування з юним чортом гріховним і тратила свої дні на подолання цього гріха. Відтак, коли вона торкнулася візниці, щоб дізнатися, скільки часу вони їдуть, він розсипався від давності. А коли вона подивилася на себе в люстерко, "побачила раптом старе обличчя незнайомої жінки" [2, 255].

І тільки тоді, коли на неї рушив вогненний чоловік, щоб забрати у небуття, панна усвідомила раптом, що її життя з якогось часу перетворилося на забуття. Перед відходом побачила вона те, що мала в житті справжнього – “великі, чорні, повні ясного змиротвореного світла чоловічі очі”.

Авторська оцінка хибності вибору панни полягає в зауваженні її неспроможності кохати, неспроможності прочитати те, що було написано для неї в його очах, “які, можливо, й полюбити могла б, але досягти яких так і не спромоглася” [2, 256].

На думку В. Шевчука, кохання недоступне тій людині, котра не вміє віддавати, а займає позицію самозбереження.

Творчість Валерія Шевчука належить до так званої химерної прози, започаткованої у 60-ті роки ХХ століття. Представники цієї течії (В. Дрозд, О. Льченко, В. Земляк, Ю. Щербак) органічно поєднали у своїх творах кращі традиції української філософської та культурологічної думки й світової. Представники химерного стилю у своїй творчості активно звертались до міфу й притчі з метою осягнення вічних істин буття.

Однією з таких істин є універсальність світобудови, яку з твору в твір глибоко розробляє яскравий представник інтелектуально-філософського роману В. Шевчук.

Філософська поліфонія творів В. Шевчука – це туго переплетені кілька мотивів: “добро-зло”, самотність і прагнення будь-що вирватися з неї.

Самотність є внутрішнім фронтом усередині самої людини. Джума, юний чорт, внутрішньо вільні люди, здобувають перемогу на цьому фронті ціною життя. Вони – в стихії екзистенційної свободи вибору.

Виразно проглядається сквородинське начало образу юного чорта: він не прагне набути у світі людей жодних матеріальних цінностей, навпаки, він захоплюється лише його природною красою і, особливо фатально, вродою юної панни.

Юний чорт, як і багато інших Шевчуків персонажів, прагне серед полівалентної світової заплутаності, де стільки пасток і кривих життєвих доріг, віднайти власну стежку, що здатна вивести у світ краси до берега головної загальнолюдської вартості – любові. На цій дорозі він виступає як філософ-мораліст, що хоче втілити в життя одну із сквородинських ідей – випробувати закон гармонії та відповідності. Цей закон – засаднича цитадель духу самого автора, центр його естетичної системи.

Юний чорт не хотів дурити панну, він не посмів порушити універсальну картину цілісності світу, за що поплатився своїм життям.

Зображення демонічного світу має прямий стосунок до Шевчукової естетики та його розуміння краси: “...Нема гарного без бридкого і навпаки”. Тобто головну ідею автора стосовно кохання у новелі “Панна сотниківна” можна прочитати так: немає кохання виключно божественного, воно має в собі й демонічне начало. Не випадково ідею кохання втілює саме юний чорт. Як не можна провести чіткої межі між добром і злом, так не можна від’єднати божественне від демонічного під час пошуку чогось необхідного, невтоленого, чого немає в реальному житті. Таким чином новела представляє одну з моделей універсального світу, в основі якої філософський синтез системи християнського світу, в якій все земне є небесне, а все космічне є земне, а також сквородинська система цілісності світу.

Оскільки ж в реальному житті митець жив у жорстоких умовах неореалізму, в умовах несвободи, то йому близькою стала також і екзистенційна модель світу, яка теж лежить в основі створеної митцем універсальної картини світу.

Філософія екзистенціалізму зумовила екзистенційну свідомість персонажів, що проявилась у мотивах самотності, відчутті абсурдності буття, прагненні втекти з полону екзистенційної сірості, у ствердженні того, що кожна людина – цілий світ, кожна людина самодостатня.

Таким чином, світ у творчості В. Шевчука бачиться як єдиний організм, представлений різними філософськими системами, але з’єднаний у своїх супротивних началах добра і зла, Божого та диявольського. І його можна зрозуміти тільки в загальній сукупності всіх компонентів. Таку можливість надає подальше дослідження інших творів митця, що й складає перспективу цієї наукової статті.

Список використаних джерел

1. Тарнашинська Л. Художня галактика Валерія Шевчука: Постаць сучасного українського письменника на тлі західноєвропейської літератури. -К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2001.-224с.
2. Шевчук В. Вибрані твори.-К.: Дніпро, 1989.-524с.
3. Скворода Г. Ікона Алківіадська / Скворода Г. Твори: У 2т. Т.2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. -К.: АТ “Обереги”, 1994.-480с.